

Zsidó reneszánsz? Zsidó antropológia?

Gondolatok Papp Richárd: Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében című könyve kapcsán. Budapest: Múlt és Jövő, 2004. 194 p.

Tudományos kép a mai zsidóságról címmel rendezett vitadélután az MTA Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatóközpontja 2005. október 6-án, ahol – a szervezők szándéka szerint – három, a közelmúltban megjelent kötet apropóján folyt beszélgetés a mai magyarországi zsidósággal kapcsolatos kutatásokról (Kovács, szerk. 2002; Kovács–Vajda 2002; Papp 2004). S bár valódi vita nem alakult ki, inkább könyvismertetések hangzottak el, amelyek az adott művek értékeit és hiányosságait igyekeztek bemutatni, számomra valamelyest összeállt a kép, amely szerint e kötetek szerzőik szándéka és tudományos indíttatása szerint tulajdonképpen ugyanazt a kérdést próbálják körüljárni: nevezetesen a mai magyarországi zsidóság identitásának különböző rétegeit igyekeznek feltárni. A zsidósággal foglalkozó bőséges irodalom rendkívül széles skálájából e három kötet kapcsán más merítésű, más felfogású, más tudományos apparátussal dolgozó, mégis ugyanarról a problematikáról szóló műveket ismerhetünk meg. Nem véletlenül jelentek meg ezek a munkák ugyanannak a kiadónak (Múlt és Jövő) talán ugyanabban a sorozatában.¹ E kötetek a szociológia, a szociálpszichológia és a kulturális antropológia módszereivel a nagyközösség szintjén, elsősorban a számok alapján, a kisközösség, illetve az egyén szintjén pedig leginkább interjúk segítségével igyekeznek bepillantást nyújtani a zsidóság mai identitásproblémáinak összetevőibe.

A Kovács András (2002) által szerkesztett kötet legfontosabb sajátossága, hogy korábban „soha meg nem kísérelt reprezentatív szociológiai adatfelvétel eredményeit foglalja össze tematikus résztanulmányok formájában” (Karády 2003:1). Kovács Éva és Vajda Júlia könyve az „egyéni élettörténet elmondásának lehetőségével” (Kaposi 2003:166) mutatja be a mai zsidó identitás különböző rétegeit, bonyolult összetevőit, és „pusztán annak révén, hogy a munka centrumában családtörténetek állnak, olyan tapasztalatokat, kényszerű dilemmákat tár elénk az ebben az egyik legkibeszéletlenebb és legtöbb hazugságot tartalmazó kérdéskörben, melyek az egyébként örvendetesen szaporodó történeti és elméleti irodalomból sokkal kevésbé pregnánsan hámozhatók ki” (Kardos 2002:4–5). A fenti idézetek e két kötetrel foglalkozó recenziókból származnak. A sorba illeszkedik Papp Richárd vállalkozása is, aki egy zsinagógai közösség példáján keresztül a kulturális antropológia eszközeivel igyekszik kibontani a zsidó identitás különböző rétegeit.

Éppen ezért fontos ez a kötet, mert egy olyan tudományszak fegyvertárával kísérel meg ehhez a problematikához hozzájárítani, amely Magyarországon ez idáig nem nagyon mutatta meg lehetőségeit és érdeklődését a témával kapcsolatban – tisztelet a ki-

vételnek (Rékai 1997). Ebből következően nagy a felelőssége is. Nem véletlen, hogy az idézett könyvbemutató az e kötet ismertetésére felkért Rékai Miklós a könyv kapcsán elsősorban az antropológia szerepét próbálta felvázolni a zsidóság kutatásában. Azokat a lehetőségeket, amelyekkel e vállalkozás sok szempontból adós maradt. (Ez már a recenzens érzése.) Hogy csak a felvezetett gondolatmenetnél maradjunk: egyáltalán nem reflektál sem Kovács András, sem pedig Kovács Éváék kötetére, pedig – megítélésem szerint – magától értetődő módon kapcsolódik hozzájuk. De ne szaladjunk ennyire előre!

Mit is vállal ez a kötet? „Egy adott budapesti zsidó közösség, a Bethlen téri zsinagóga életének értelmező elemzésével próbálja bemutatni a magyar zsidó kultúrát és annak kontextusait az ezredfordulón.” (Papp 2004:7.) A tartalomjegyzék átlapozása is sokat ígér: olyan munkát, amely rendkívül sok oldalról kívánja körüljárni ezt a témát. Lehetséges, hogy alaptalanul, de a kötetet kezembe véve magam monografikus megközelítésű írásműre számítottam. Az alapgondolat, az ígért megközelítésmód, a felvázolt keretek erre predesztináltak. Ehelyett egy – egymáshoz csupán rendkívül laza szálakkal kapcsolódó írásokból álló – természetesen nem tanulságok nélküli tanulmánykötetet olvashattam végig.

A kötet négy fejezete, a *Megközelítés és módszer*, a *Magyar zsidó revival?*, a *Mozgó jelen* és az *„Ez az úr kapuja”* négy teljesen önálló (illetve a módszertani rész még további három különálló) tanulmányból áll, amelyeket ugyan összeköt a Bethlen téri közösséggel való foglalkozás, maga a közösség azonban hol mint az elemzés tárgya, hol csupán mint illusztráció jelenik meg.

A mű megírása kapcsán sok kérdés eldöntetlen maradt: nem világos például, hogy a szerző milyen olvasóközönségnek szánja írását. A nagyközönségnek? A szakmának? Amennyiben ez utóbbinak, akkor melyiknek? Az antropológusoknak? A judaistáknak? Bár érthető, hogy rendkívül nehéz ezt az egyensúlyt megtalálni, mégis különös, hogy sokszor olyasmit magyaráz, ami az egyik vagy másik szakma számára nyilvánvaló evidencia. Ilyen például az antropológiai iskolázottságú érdeklődő számára a *Vakuvillanás a zsinagógában* című fejezet, amely a részt vevő megfigyelés, illetve a közösséghez fűződő viszony kapcsán a fényképezés nehézségeit ecseteli, de feltehetőleg ugyanígy nem mond újat a judaisztikában jártas olvasó számára például a Tórát és szóbeli tant magyarázó fejtegetés.

A *Megközelítés és módszer* címet viselő, módszertaninak szánt fejezet három tanulmánya (amelyből kettő már korábban megjelent²) a kulturális antropológia módszertani fegyvertárának néhány elemét, illetve a zsidó rituális életben használt írott források antropológiai megközelítésének lehetőségeit kísérli meg bemutatni. A *Fonott kalács* című fejezet a szerző által rögzített – a geertzi „sűrű leírás” elemeiből kiinduló, egy, a szombati rítus megtarthatóságára vonatkozó – párbeszéd értelmező elemzése. Ezzel az indítással Papp Richárd azonnal a lovak közé csapott: nem az általa választott közösség bemutatásával vagy az alkalmazott módszerek felvázolásával kezdte, hanem egy elemzett beszélgetéssel, ami végül is mindkét szerepet hivatott betölteni: bevezet a módszertan problémáiba, valamint az elemzés során némi képet kaphatunk az általa vizsgált közösségről is. Célja, hogy az etnográfiai leíráson és elemzésen keresztül olyan kulturális kontextusba helyezze ezt a beszélgetést, amely a mai magyar zsidó kultúráról, illetve annak jellemzőiről ad egyfajta képet. A tanulmány azután kilép az elemzés keretei közül, és olyan kérdésekre keresi a választ, mint a néprajz és az antropológia viszonya,

a zsidó identitás különböző rétegei vagy éppen az antropológus szerepe és korlátai egy általa tanulmányozott közösség kapcsán.

Az egyik problémám éppen az, hogy nem egészen világos, hogy a szerző antropológusként mennyire tagja a vizsgált közösségnek, mennyire vesz részt annak életében. Hiszen a zsinagógai tér, azok a közösségi események, amelyek a zsinagógában történnek, magának a közösségnek, illetve megnyilvánulási formáinak csupán egy – nyilván a téma szempontjából egyáltalán nem lényegtelen – összetevőjét jelentik. De az, hogy mi történik otthon vagy az adott szereplőknek más közösségekben való részvételekor, ebből nem fejthető fel. Éppen ezért „klasszikus” részt vevő megfigyelésnek, tartós együttélésnek ez a módszer nem tekinthető, a kutató csupán a közösség meghatározott alkalmakor lehet ott, illetve a tagokkal folytatott – nyilvánvalóan eltérő kontextusban értelmezendő – párbeszéd sorozatát rögzítheti. S ahogyan a kötetet összeállító antropológus nincs (nem is lehet) jelen az általa tanulmányozott közösség minden pillanatában, úgy esetlegesen, egy-egy résztémával foglalkozók az általa készített tanulmányok, amelyeket leginkább önmagukban és nem az egymással való összefüggésükben értékelhetünk.

Ez a problematika évtizedek óta foglalkoztatja az antropológusokat. A saját társadalom kutatásának, az antropológus viszonyulásának a vizsgált közösségéhez s ennek nehézségeinek, buktatóinak – különös tekintettel például a kulturális másságra s ennek interpretációjára, tudatosítására – kiterjedt szakirodalma van (lásd például Gupta–Ferguson, eds. 1998; Hastrup 1993; Jackson 1987; Modood–Werbner, eds. 1997; Narayan 1993; Niedermüller 1994).

A *Vakuvillanás a zsinagógában* (Papp 2000a) a fényképezés lehetőségeit, illetve lehetetlenségeit vizsgálja a kutatás során az adott közösségben, a kutató antropológushoz, illetve a zsidó tradícióhoz fűződő viszonyban. Közben „villanásnyi” ismereteket szerezhetünk, újabb mozaikokat rakhatunk össze a vizsgált Bethlen téri zsinagóga közösségéről, amelyről például megtudhatjuk, hogy „optimális terep a kutató számára, mivel itt a mai magyar zsidó kultúra szinte minden »irányzata« megtalálható, s így néhol esély mutatkozik arra is, hogy az egyediből általánosabb meglátásokra is kísérletet tehezzünk” (31. p.). Csupán közbevetőleg jegyezném meg, hogy önmagában ez a tény is ellentmondani látszik annak, hogy a Bethlen teret valódi közösségként értelmezhezzük, hiszen a sokféleség, az alkalmiság s nem utolsósorban a „tagok” identitáspozícióinak folyamatos változása nem igazán sorolható a stabil közösségjegyek sorába.

A módszertan teljesen más dimenziójával foglalkozik azután az a néhány oldalas fejezet, amely az „írott források”, pontosabban a zsidó tradíció írott forrásainak használhatóságát ismerteti a kutatás folyamatában. Ez inkább a „kötelező irodalom” felsorolásának, mintsem az alkalmazhatóság bemutatásának tűnik.

A tanulmánykötet kétségtelenül legkiérleltebb, tulajdonképpen címadó fejezete a következő: *Magyar zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében*. Ez magának a kötetnek a címe is, azzal a különbséggel, hogy ott a „revival” helyett a „reneszánsz szó” szerepel. A szerző talán itt fogalmazza meg legpontosabban e kötet és a tanulmány célját is:

„Esettanulmányom célja tehát az ezredvégi magyar társadalom és ezen belül a mai magyarországi élő zsidó kultúra »nagybetűs realitásainak« egyik »olvasatát« bemutatni egy mikroközösség minden- és jeles napjainak segítségével: azaz hogyan él, érez és

gondolkodik egy kis zsidó közösség és egy fiatal társadalomkutató Magyarországon, az 1990-es évek végén és a huszonegyedik század kezdetén.” (40. p.)

Itt interjúrészletekből ismerhetjük meg a mai magyarországi zsidó „revival” (?), reneszánsz (?) különböző olvasatait, a rituális élet bizonyos elemeinek újjáéledését. Végre képet kaphatunk az elemzett, a Bethlen téri zsinagóga életéhez lazábban vagy szorosabban kapcsolódó „közösség” alapvető jegyeiről, zsidósághoz fűződő viszonyáról. Plasztikus – bár itt is mindvégig mozaikszerű – elemzés során ismerhetjük meg a csoport különböző rétegeit, a hozzá s ezzel együtt a zsidó tradícióhoz és kultúrához eltérő módon, intenzitással kapcsolódó „köröket”, ezek egymáshoz kapcsolódását. A kép leginkább interjúrészletek alapján rajzolódik ki, olyan – vélhetően – erőteljesen irányított beszélgetésekből, ahol a kérdezőnek (bár teljesen érthető módon) talán a kívánatosnál intenzívebb a befolyása. Mindezzel együtt ez a tanulmány rendkívül érzékeny, apró részletekre is figyelő elemzés, amely a zsidó tradícióhoz való viszonyulás alapján bontja ki az adott közösség s ezen keresztül a zsidó identitás különböző rétegeit. Egy folyamatosan mozgásban, átalakulásban lévő közeget és kultúrát ismerhetünk meg a tanulmányból. Úgy képzem, ez az írás volt az alap, a középpont, s a kötet többi tanulmányát – több-kevesebb sikerrel – valójában e köré igyekezett szervezni a szerző.

Bár a műben nincs rá utalás, az ilyenfajta, egyetlen zsinagógai közösség antropológiai módszerű elemzése egyáltalán nem előzmények nélküli a nemzetközi irodalomban. Ennek egy viszonylag korai példájára utalnék csupán, Samuel Heilman monográfiájára (Heilman 1976), aki egy amerikai modern ortodox közösség zsinagógai életével, vallásos és nem vallásos működésével, az intézményrendszerrel, a közösséget alkotó egyénekekkel, a közösség társadalmi interakcióival foglalkozik szociálandropológiai, pszichológiai antropológiai megközelítéssel s a valódi részt vevő megfigyelés módszerével.

A *Mozgó jelen* címe alapján az idő szerepét kívánja megvilágítani a Bethlen téri zsidó közösség kultúrájában. Talán ebben a fejezetben érződik leginkább az a probléma, hogy a szerző nem mindig tudja eldönteni, melyek érdeklődésének prioritásai: a zsidó kultúra (meghatározó elemeinek) elemzése vagy a Bethlen tér közösségének bemutatása, a zsidó kultúra bizonyos elemeinek háttérként való felvázolásával. Itt egyértelműen az előbbire történik kísérlet, olyan nagyszabású vállalkozásként, amely megpróbálja áttekinteni a zsidó időszámítás alapkérdéseit, az idő fogalmait és kulturális jelentéseit a zsidó kultúrában, a folyamatos és körkörös idő értelmezési kereteit, a teológiai és morális időt, valamint a zsidó idő létformáit irodalmi példák tükrében. Mindezt úgy teszi, hogy a tanulmányban a Bethlen térre legfeljebb csupán illusztráció szintjén történik utalás. Ez a tanulmány – még a többihez képest is – meglehetősen szervesen illeszkedik a kötet tematikájába, a Bethlen térhez történő laza kapcsolódáson túl semmi nem indokolja idekerülését. Hiányolom továbbá a téma kifejtésének hazai előzményeire való hivatkozást.³

Intenzívebben van jelen a Bethlen tér példája a következő, az *Ez az Úr kapuja* című tanulmányban, amely a zsidó kultúra rituális tereinek etnográfiai-kulturális antropológiai példáját mutatja be hol valóban az esettanulmány szintjén (például a sátoros ünnep leírása kapcsán), hol pedig megint csak a zsidó kultúra rituális kereteinek egészére vonatkoztatva. Ráadásul e két – megítélésem szerint – meglehetősen eltérő megközelítést igénylő szempont folyamatosan keveredik is egymással. S bár az adatközlőktől származó, rendkívül plasztikus idézetek itt is meghatározó, izgalmas részei a szövegnek, a kontextus nem kielégítő ismerete az olvasóban hagy némi hiányérzetet.

Papp Richárd kötete sok szempontból az elszalasztott lehetőségek könyve. Kierlel-
tebb formában, az alapkérdéseket jobban végiggondolva, az antropológia irodalomelméleti
és módszertani kereteibe jobban beépítve, az elemzéseket következetesen megvalósítva
átütő erejű, páratlan munka születhetett volna egy mai budapesti zsidó közösségről,
ebben a formájában azonban nem az. Sokféle meg gondolást, módszertani próbálkozást,
antropológiai, judaisztikai megközelítést, értékes elemzést tartalmazó mozaik, amelyet
nem tart össze Papp Richárd „saját antropológiája”. Nem egységes egész. Kár érte!

JEGYZETEK

1. A bizonytalanság abból fakad, hogy a *Mutatkozás* című kötet címlapján nem jelenik meg a *Szo-
ciológia* mint sorozatcím, ezért ebben az esetben csupán a külalak és a formátum egyezősége
alapján vonom le a következtetést.
2. A korábbi megjelenés ténye természetesen önmagában semmit nem von le a kötet értékéből, de
azért nem ártott volna hivatkozni erre (Papp 2000a, 2001, 2003).
3. Ugyanezzel a kérdéskörrel foglalkozik Rékai Miklós (2000) tanulmánya.

IRODALOM

GUPTA, A. – FERGLISON, J., EDS.

1998 *Anthropological locations*. Berkeley: University of California Press.

HASTRUP, KIRSTEN

1993 *Native anthropology: a contradiction in terms?* *American Anthropologist* 95(3): 147–161.

HEILMAN, SAMUEL D.

1976 *Synagogue life. A study in symbolic interaction*. Chicago–London: University of Chicago Press.

JACKSON, ANTHONY, ED.

1987 *Anthropology at home*. London – New York: Tavistock.

KAPOSI DÁVID

2003 Kovács Éva, Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek*. *Buksz* 12: 165–170.

KARÁDY VIKTOR

2003 *Az ezredvégi honi zsidóság önképe*. Szombat, december. Internetcím: <http://www.szombat.com/archivum/h0401m.htm>.

KARDOS ANDRÁS

2002 *Identitás(s)ok(k)*. (Vajda Júlia – Kovács Éva: *Mutatkozás*.) *Magyar Narancs* 2002. szeptember
19. Internetcím: <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=7954>.

KOVÁCS ANDRÁS, SZERK.

2002 Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése. Budapest: Múlt és Jövő.

KOVÁCS ÉVA – VAJDA JÚLIA

2002 Mutakozás. Zsidó Identitás Történetek. Budapest: Múlt és Jövő.

MODOOD, TARIQ – WERBNER, PRINA JANE, EDS.

1997 The politics of multiculturalism in the new Europe. Racism, identity and community. London – New York: Zed Books.

NARAYAN, KIRIN

1993 How native is a “native” anthropologist? *American Anthropologist* 95(3):671–687.

NIEDERMÜLLER PÉTER

1994 Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. Replika 13–14:89–129.

PAPP RICHÁRD

2000a Vakuvillanás a zsinagógában. *Ethnica* 2:15–19.

2000b Magyar zsidó revival? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy zsidó közösség életének tükrében. Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely.

2001 Fonott kalács. Egy zsinagógai beszélgetés értelmező leírása. *Kultúra és Közösség* 1:91–99.

2003 Rolls of bread. Interpretation of a conversation in a synagogue. *Acta Ethnographica Hungarica* 48(1–2):21–34.

2004 Van-e zsidó reneszánsz? Kulturális antropológiai válaszlehetőségek egy budapesti zsidó közösség életének tükrében. Budapest: Múlt és Jövő.

RÉKAI MIKLÓS

1997 A munkácsi zsidók terített asztala. Budapest: Osiris.

2000 Az idő a zsidó kultúrában. *In* A megfoghatatlan idő. Fejős Zoltán, főszerk. 70–83. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Tabula könyvek, 2./